

Էրեզի ԵՄԱՅԱՆ

ԱՆԳԼՈՍԱՔՐՈՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԲԱՆԱՔԱՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԻԲՐԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐ X-XI դարերում

Անգլոսաքսոնական բնագիր իրավական բանաքաղությունները որոշակի տեղ են գտնում անգլոսաքսոնական իրավունքի աղբյուրների շարքում: Այդ բնագիր իրավական բանաքաղությունները կամ իրավական քաղվածքները (the original legal compilations or legal extracts) գործնականում կիրառվել են անգլոսաքսոնական թագավորությունների դատական համակարգում: Դրանք նախկին օրենքներից գրառված բնագիր իրավական նորմերը են (original legal rules): Անգլոսաքսոնական օրենքներից ու դատաստանագրքերից քաղվածքված իրավանորմերը մեկնաբանող հեղինակները պատմաիրավական գիտությանը մինչև այսօր անհայտ են: Սակայն պետք է ենթադրել, որ այդ իրավական քաղվածքագրերը կազմել ու խմբագրել են անգլոսաքսոնական սովորույթների և օրենքների գիտակ իրավագետ իմաստասերները, որոնք գրառել են մեծ խորագիտականությամբ (the erudite lawyer philosophers of the Anglo-Saxon customs and laws who wrote with much erudition):

Հիշատակված վերտառության ներքո գիտական հետազոտության ու քննախտության ենթակա են «Երգելիների մասին (About the Wergilds)», «Հյուսիսային մարդկանց օրենքները (The laws of the Northerners men's), «Օրենքի և աշխարհիկ տարբերությունների մասին (About laws and secular (wordly) distinctions)» բնագիր իրավական բանաքաղությունները¹:

Անգլոսաքսոնական թագավորությունների դատարաններում քրեական և քաղաքացիական-իրավական գործեր քննելիս ու արդարացի դատավճիռ, վճիռ և որոշում կայացնելիս դատավորները հատկապես իրավական հիմք էին ընդունում վերև ընդունված բնագիր իրավական բանաքաղությունները: Իսկ ըստ ժամանակագրության, այդ բանաքաղություններն իրավական ուժ են ստացել X-XI դարերի միջև ընկած ժամանակաշրջանում, որոնց համար իրավունքի աղբյուր են եղել առանձնապես Էտելբերտի, Ինեի, Ալֆրեդ Մեծի, Էդուարդ Ավագի, Էտելսանի, Էդմունդի, Էտելբերդ Երկրորդի, Կնուտի օրենքները, ինչպես նաև 991 թ. անգլիացիների ու սկանդինավցիների միջև կնքված պայմանագիրը²:

Վերգելիների հատուցման ու փոխհատուցման (payment and compensation) վերաբերյալ բնագիր իրավական բանաքաղությունների իսկական-գիտական բովանդակությունը և էությունը բացահայտելու, պարզաբանելու և բացատրելու համար համառոտ կանգ առնենք անգլոսաքսոնական իրավունքի այն աղբյուրների ուսումնասիրության վրա, որոնցում իսկույն և ստույգ հիշատակվում են վերգելիները, նրանց տառաչափը, քվաչափը, ինչպես նաև իրավախախտման մասնակիցների շրջանակները: Իբրև իրավական հասկացություն, վերգելիներն առաջին անգամ հաստատագրված և ի լուր հայտարարագրված են ավատատիրական Անգլիայի առաջին թագավոր, օրենսդետ և օրենսդիր Էտելբերդի օրենքներում, (պրավդայում) (in the Right laws of King legislator and lawyer Athelbert of the feudal England), 7, 21-23, 26, 86-87-րդ հոդվածներում: Իսկ վերգելի իրավախախտման հետևանքով տուժող կողմի օրենքով սահմանված պետական գինն էր: Այսպես, Էտելբերդի օրենքների (պրավդայի) 7-րդ հոդվածի համաձայն, եթե սպանվել էր թագավորի դարբինը կամ հանձնակատարը, ապա փոխհատուցվում էր միջին վերգելի, իսկ 21-րդ հոդվածի իրավական ուժով միջին վերգելի կազմում էր

¹ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. *O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т.1, М., 1961, стр. 627-630.

² Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. *O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т.1, М., 1961, стр. 590-591, 600-608, 609-614, 615-617, 620-621, 624, 626; Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. М., 1961, стр. 61-90.

100 շիլլինգ (shilling): Այստեղ խոսքը վերաբերում է թագավորական ծառայի սպանությանը, որը հնարավոր է, եղել է անազատ, սակայն թագավորին բարեխղճորեն ծառայելու շնորհիվ ստացել է միջին վերգելիի իրավունք: Ընդ որում, այդ ժամանակաշրջանում առավել տարածված է եղել ազատ մարդու վերգելի: Թագավորի դարբնի և հանձնակատարի սպանությունից բացի, եթե այլ մարդ էր սպանվել, ապա մարդասպանը բաց գերեզմանի առաջ սպանվածի հարազատներին հատուցում էր 20 շիլլինգ և հետագա 40 օրերում փոխհատուցում էր մնացած ամբողջ վերգելի: Իսկ եթե մարդասպանը լքել էր երկիրը, դիմել էր փախուստի, ապա այդ դեպքում նրա հարազատները հատուցում էին վերգելի կես թվաչափը (հոդվ. հոդվ 22-23-րդ)³:

Էտեբերտի օրենքները (պրավդան) հիշատակում են լետի սպանությունը, էսնի (ensue) կողմից մյուս էսնի անմեղ սպանությունը, էսնին ծանր մարմնական վնասվածք հասցնելու հետևանքները:

Լետերի վերաբերյալ նրա օրենքների 26-րդ հոդվածը եզակի ու միակ հիշատակություն է: Եթե սպանում էին առաջին կարգի լետին, ապա փոխհատուցումը կազմում էր 80 շիլլինգ, երկրորդ կարգի լետի սպանությունը՝ 60 շիլլինգ, երրորդ կարգինը՝ 40 շիլլինգ: Իսկ Սաքսոնական պրավդայի (Lex Saxonum) 16-րդ հոդվածի համաձայն՝ լետի սպանության դեպքում հատուցում էին 120 սոլիդ, որը լետի վերգելիի թվաչափն էր⁴: Սակայն դատողություն անելով ըստ լետի վերգելիների չափերի ու ելնելով մայրացամաքային լետերի վերգելիների համամասնությունից, ապա կարելի է ենթադրել, որ անգլոսաքսոնական լետերն, ըստ էության, կիսազատ մարդիկ էին: Իսկ վերոնշյալ էսները՝ պատկանում էին Քենտի հասարակության անազատ մարդկանց թվին: Եթե էսնն առանց մեղքի սպանում էր այլ էսնին, ապա սպանողը պարտավոր էր հատուցել նրա ամբողջական գինը՝ վերգելի: Եթե հանում էին էսնի աչքը և ջարդում նրա ոտքը, ապա մեղավոր մարդը պարտավոր էր փոխհատուցել նրա ամբողջ գինը՝ վերգելի⁵:

Վիտրեդ թագավորի օրենքներում վերգելիի իրավական հասկացությանն են վերաբերում 25-26 –րդ հոդվածները և 26-րդ հոդվածի 1 դրվագը (26.1): Այդ հոդվածներն ուղղակի հիշատակում են, որ եթե որևէ մեկը գողության համար սպանում է գողին, ապա սպանված գողի տոհմը զրկվում է հատուցման իրավունքից: Իսկ եթե որևէ մեկն ազատ մարդուն բռնում էր գողության կատարման վայրում գողության ժամանակ, ապա թագավորը կարող էր և իրավունք ուներ կայացնել երեք հնարավոր դատավճիռներից որևէ մեկը կամ նրան գլխատել, կամ անդրծովյան ստրկության վաճառել կամ նրան (գողին) թույլատրել փրկագնվելու իր վերգելիով: Եթե որևէ մեկը գողին բռնում և ներկայացնում էր դատարան, ապա նրան ստրկության վաճառելուց հետո գողին բռնողը ստանում էր գողի վերգելիի կամ նրա համար սահմանվում գնի կեսը: Իսկ եթե գողին սպանում էին, ապա սպանողին հատուցվում էր 70 շիլլինգ⁶:

Անգլոսաքսոնական իրավունքում վերգելի էր սահմանվում ոչ միայն սպանության, գողության և վերոնշյալ հանցագործությունների համար, այլև զինված ավազակային հարձակման (Ինեի օրենքների 6-րդ հոդված), Ալֆրեդի օրենքների (5 –րդ հոդված), ամուսնական անհավատարմության համար (Ալֆրեդի օրենքների 10,18-րդ հոդվածներ) և այլն⁷:

Անգլոսաքսոնական օրենքներում և դատաստանագրքերում հիշատակվում է, որ յուրաքանչյուր մարդ, սկսած թագավորից մինչև ստրուկը, գնահատվում էր որպես որո-

³ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы, М., 1961, стр. 62; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 590-591.*

⁴ *Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. М., 1961, стр. 28:*

⁵ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 592-593.*

⁶ *Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 598£*

⁷ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H. G. and Sayles G. O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 698-714.*

շակի նյութական արժողություն: Իսկ այդ արժողությունը դրսևորվում էր օրենքով սահմանված գնի կամ վերգելդի արտահայտությամբ: Իսկ վերգելդը վերջին հաշվով մարդու գնի հատուցումն էր, որից բխում էր մարդու փոխահատուցման իրավական ձևը:

«Վերգելդների մասին (About the Wergilds)» բնագիր իրավական քաղվածքագրի 1 հոդվածը սահմանում է, որ հազար երկու հարյուր (twelfyndes) շիլլինգ բառային արտահայտությամբ գնահատված մարդու փողային արժողությունը թվաչափային ձևակերպմամբ նույնպես հավասար է 1200 շիլլինգ վերգելդի: Իսկ երկու հարյուր (twyhyndes menses) արժողության մարդը թվաչափային փողով դարձյալ հավասար է 200 շիլլինգ վերգելդի: Սակայն հիշատակյալ բնագիր իրավական քաղվածքագրի 2 հոդվածը որոշակիորեն ընդգծում է, որ երբ որևէ մեկը սպանվում է, ապա նրա համար հատուցումը (վերգելդը կամ գինը) պետք է տալ նրա ծագմանը համապատասխան⁸: Այդ իրավական տեսական շարադրանքից անհրաժեշտ է եզրակացնել, որ հիշյալ 1-ին և 2-րդ հոդվածները իրականում ունեին դասային բնույթ և բովանդակություն:

Վերգելդների հատուցման բնագիր իրավական քաղվածքագրի 3-րդ հոդվածում սահմանված և թույլատրված կարգի համաձայն՝ մարդասպան հանցագործը խոստանում էր օրենքով նախատեսված ժամանակում անպայմանորեն հատուցել վերգելդը (սպանված մարդու գինը): Այդպիսի դեպքերում նա պարտավոր էր դատարան ներկայացնել 12 մարդու երաշխավորություն այն հանգամանքներում և այն պարագաներում, երբ վերգելդը, հատուցման գինը որոշակիորեն կազմում էր 1200 շիլլինգ: Ընդ որում, 12 երաշխավորված մարդկանցից ութը պետք է լինեին հանցագործի հոր տոհմից, իսկ մյուս չորսը՝ մոր տոհմից: Բացառապես օրենքի այս պահանջը կատարելուց հետո էր թույլատրվում, այսպես կոչված, թագավորական հաշտությունը, այսինքն՝ սպանողի և սպանվողի կողմերը միասին ու միաժամանակ խոնարհվում էին աջ և ձախ դրված զենքերի միջև: Նրանք խոստանում էին պահպանել թագավորական հաշտությունը, որով խստագույնս արգելվում էր արյան վրեժի իրականացումը (հոդվ. 4-րդ): Մույն հոդվածի երկրորդ մասը հանցագործ կողմին ուղղակիորեն և որոշակիորեն իսկույն պարտավորեցնում էր, որ թագավորական հաշտություն կնքելու պահից սկսած 21 օրում տուժող կողմին պարտադիր հատուցել 120 շիլլինգ նախահատուցում կամ կանխահատուցում (Healsfange), իբրև 1200 շիլլինգ վերգելդի նախնական երաշխիքային հատուցում: Իսկ վերգելդների իրավական տեսության համաձայն (հոդվ. 5-րդ) դա տրվում էր սպանվածի երեխաներին, եղբայրներին և հորեղբայրներին: Ընդ որում, բացի մերձավոր արյունակից հարազատներից, ոչ ոք իրավունք չուներ ստանալու այդ փողից: Իսկ Էտելբերտի օրենքների 22-րդ հոդվածը սահմանում էր, որ եթե որևէ մեկը սպանում է մարդու, ապա նա պարտավոր է բաց գերեզմանի առաջ վճարել 20 շիլլինգ և 40 գիշերների ընթացքում փոխահատուցել ամբողջ (մնացած) վերգելդը⁹:

Այդ Healsfange (նախահատուցում կամ կանխատահում¹⁰) իրավական ինստիտուտն իր արտահայտությունն ու տեղն է գտնում Վիտրեդի օրենքների 11-12-րդ և 14-րդ հոդվածներում: Նրա օրենքների 11-րդ հոդվածը որոշակիորեն և հստակորեն ասում է, որ եթե ազատ մարդն (ազատը) աշխատում է արգելված ժամանակ, ապա նա մեղադրվում և նախահատուցում է որոշակի գումար, իսկ նրան մեղադրողը ստանում է տուգանքի կեսը և այդ օրվա աշխատանքի արդյունքը: Իսկ եթե կեռն առանց իր կնոջ համաձայնության կուռքերին երկրպագելու համար զոհաբերություն էր կատարում, ապա նա զրկվում էր ամբողջ գույքից և մուծում կամ վճարում էր կանխահատուցում

⁸ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 627-628.

⁹ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 621, 628.

¹⁰ Healsfange այս անհասկանալի միջնադարյան անգլերեն բարբառային տերմինը (term) լատինական բնագրերում և բառարաններում թարգմանվում է *opprehensio onis*, որը նշանակում է ընդգրկում: Իսկ հայերեն ստուգաբանական տառադարձությամբ այն փոխակերպում է իբրև նախահատուցում կամ նախնական երաշխիքային հատուցում (կանխահատուցում): *Дворецкий И.Х. Латинско-Русский словарь*. М., 1980, стр. 597.

(healsfange): Իսկ եթե նրանք երկուսն էլ խոնարհվում էին կուռքերի առաջ, ապա նրանք վճարում էին healsfange և զրկվում էին իրենց ամբողջ գույքից: Եթե որևէ մեկը պահակալետում (պահակատեղում) միս էր տալիս տոնեցիներին, ապա միս տվողը պարտավոր էր վճարել (մուծել) healsfange ինչպես ազատների, այնպես էլ ստրուկների համար¹¹:

Վերգելդների հատուցման իրավական տեսության համաձայն, բնագիր իրավական բանաբաղության 6-րդ հոդվածը պարտադիր ցուցում էր տալիս, որ այն օրվանից, երբ մուծված կամ վճարված էր համարվում healsfange-ը, 21 գիշերների ժամանակամիջոցում մարդասպան հանցագործը պարտավոր էր սպանված մարդու հողատիրոջը (landlord) կամ կալվածատիրոջը (hlaforde) վճարել փոխհատուցում (compensate)¹²: Իսկ Ինչի օրենքների իրավական տեսության 70-րդ հոդվածի համաձայն՝ հլաֆորդին պատկանող կախյալ մարդու սպանության համար, եթե վերգելդը գնահատված էր 200 շիլլինգ, ապա healsfange-ը (կանխահատուցումը) կազմում էր 30 շիլլինգ և համապատասխանաբար 600 շիլլինգի դեպքում՝ 80 շիլլինգ, 1200 շիլլինգ վերգելդի դեպքում՝ 120 շիլլինգ նախահատուցում¹³:

Վերգելդների մասին բնագիր իրավական բանաբաղության հիշատակված 6-րդ հոդվածի երկրորդ մասը սահմանում էր, որ հետայսու զինված բախման, ընդհարման համար 2 (գիշերների) ժամանակամիջոցում պետք է մուծել կամ վճարել տուգանք, իսկ մյուս 21օրերում անհրաժեշտ է մուծել վերգելդի առաջին հատուցումը և այսպես շարունակ այնքան ժամանակ, քանի դեռ չի հատուցվել ամբողջ վերգելդը: Իսկ դրանից հետո, եթե մարդասպան հանցագործը կամենում էր սպանված մարդու հարազատների հետ վերջնական հաշտություն կնքել, ապա նա կարող էր ապրել խաղաղությամբ: Ճիշտ այդ կարգով ու իրավաչափությամբ հատուցվում էր կեռի վերգելդը՝ զինը, ինչպիսին սահմանված էր հազար երկու հարյուր շիլլինգ գնահատված մարդու սպանության դեպքում (հոդվ. 7-րդ)¹⁴: Նախահատուցում էր սահմանվում նաև սուտ կամ կեղծ ցուցմունք տալու համար: Կնուտի օրենքների 37-րդ հոդվածը իրավականորեն հաստատագրում էր, որ «ակնհայտ կեղծ վկայություն տալու համար մեղադրվողի (մերկացվողի) ցուցմունքները թող այտուհետև առավել ուժ չունենան, իսկ նա պարտավոր է մուծել այդ հանցանքի նախահատուցումը (healsfange): Սակայն պետք է ենթադրել, որ հանցագործության կատարման համար այդ նախահատուցումը սահմանված էր կալանքի, խափանման միջոցի (ազատագրկման պատժի) փոխարեն: Իսկ XII դարի բնագիր իրավական բանաբաղություն-քաղվածքագրերում, մասնավորապես Հենրի I-ի թագավորի օրենքներում healsfange-ը եղել էր վերգելդի այն մասը, որը տրվում էր սպանվածի ամենամոտ հարազատներին, իսկ վերգելդի մյուս մնացած մասը հանձնվում էր տոհմի անդամներին: Մինչդեռ այս պարագայում Հենրի I-ի օրենքներում չի հիշատակվում վերգելդի նախահատուցման (healsfange) թվաչափը: Սակայն պետք է կարծել, որ այս հանգամանքներում նախահատուցումը կազմում էր սպանվածի վերգելդի կեսից ավելին:

Այսպիսով, վերգելդների վերաբերյալ բնագիր իրավական բանաբաղություն-քաղվածքագրերը, ըստ էության, դասային բովանդակություն ու բնույթ ունեին: Ընդ որում, վերգելդն օրենքով սահմանված մարդու պետական զինն էր: Այն հատկապես սահմանվում էր տվյալ պատմական դարաշրջանի ամենաբարդ և խստագույնս արգվելված իրավախախտումների կատարման համար: Վերգելդի նախահատուցումը, հատուցումը և փոխհատուցումն իսկապես ոչ միայն քրեաիրավական, այլև սոցիալական խստագույն պատժատեսակ էր անգլոսաքսոնական բոլոր թագավորություններում: Ըստ երեկույթին և մեր կարծիքով՝ քրեաիրավական տեսության, անգլոսաքսոնական քրեաիրավական ուսմունքի համաձայն վերգելդը հանցագործի կատարման մեղքի հատուցման

¹¹ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 697.

¹² *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 628:

¹³ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 607.

¹⁴ *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 628.

նյութական-փողային քրեաիրավական պատժի իրավական ձև էր: Մակայն փոխհատուցումը բխում էր մարդու հանցագործության կատարման հետևանքով վնաս պատճառելու համար հատուցման փողային իրավական ձևից: Իսկ նախահատուցումը (healsfange) ամբողջ վերգելդի հատուցման նախնական իրավական երաշխիքն էր, նրա նախահատուցումը:

Անգլոսաքսոնական բնագիր իրավական բանաբաղադրություն է «Հյուսիսային մարդկանց օրենքները (The laws of the Northerners)»: Այդ բնագիր իրավական բանաբաղադրություն-քաղվածքագիրը քաղաքական աշխարհագրության տեսակետից բացառապես տարածված է եղել արևելյան և հյուսիս-արևելյան Անգլիայի, այսպես կոչված, «Դանիական իրավունքի մարզի (of the Region Danish Law)» բնակչության վրա: Սկանդինավցիներն այդ տարածքները նվաճել էին դեռևս IX դարում՝ Ալֆրեդ Մեծի թագավորական իշխանության կառավարման ժամանակաշրջանում:

Հյուսիսային մարդկանց օրենքների I հոդվածը սահմանում և ժողովրդական իրավունքի (սովորույթների) սանկցավորման հիման վրա որոշակիորեն հաստատագրում էր, որ հյուսիսային մարդկանց թագավորի վերգելդի հատուցումը կազմում է 30 հազար թրինս (trim),¹⁵ որից 15 հազար թրինսն օրենքով որոշված կարգով թագավորի պետական (թագավորական) գինն էր, նրա վերգելդը: Իսկ մյուս 15 հազար թրինսը՝ թագավորության արժանապատվության (հեղինակության – ընդգծումը մերն է-Է.Ե.) համար սահմանված ու նախատեսված փոխհատուցումն էր: Այս հոդվածի իրավական բովանդակությունից, բնույթից ու էությունից պետք է եզրակացնել, որ վերոնշյալ քաղաքական տարածքում տեղի էին ունեցել թագավորների չարամիտ սպանություններ, որոնց համար Հյուսիսային մարդկանց օրենքները սահմանել են բարձրագույն թվաչափերի հասնող վերգելդի հատուցում և փոխհատուցում: Ընդամին՝ հատուցումը տրվում էր թագավորական տոհմի անդամներին, իսկ փոխհատուցումը՝ երկրի, տվյալ պարագայում «դանիական իրավունքի մարզի» բնակչությանը: Մակայն առանց փոխհատուցման այդպիսի իրավական կարգ են հիշատակում այդ օրենքի 2-6-րդ հոդվածները: Այսպես, օրինակ՝ արքեպիսկոպոսի, կեռլի, թագավորական պաշտոնյայի՝ կոմնի վերգելդը հավասար էր 8 հազար թրինսի: Իսկ նորվեգական ազատը, այսինքն՝ ազատ մարդը (holds-ը), որը ժառանգության իրավունքի համաձայն ուներ տիրույթ, ապա նրա վերգելդը կազմում էր 4 հազար թրինս: Հոլդեսին (holds) հավասարագոր թրինս էր նախատեսվում նաև թագավորության պաշտոնյայի՝ կոմսության (shire) փոխարքայի (gerefe) համար՝ դարձյալ 4 հազար: Հոգևորականի և տեհի համար առանձին-առանձին՝ յուրաքանչյուրին նախատեսվում էր 2 հազար թրինս վերգելդ: Ըստ դանիական իրավունքի, կեռլի վերգելդը հավասար էր 266 թրինսի, իսկ մերսիական իրավունքի համաձայն՝ 200 շիլլինգի¹⁶:

Հիշատակված օրենքների 7-8-րդ հոդվածներն առանձնապես վերաբերում էին ուելսցիների համար սահմանված հարկերին, (assessment) վերգելդներին ու փոխհատուցումներին, որոնք բխում էին հողային սեփականության թվաքանակից: Այդ օրենքի 7-րդ հոդվածում որոշակիորեն ընդգծվում է, որ եթե ուելսցին հասնում է բարձր դիրքի և տիրում է 1 հայդա (hade) հողամասի և կարող է թագավորին հարկ տալ, ապա նրա պետական գինը կազմում է 120 շիլլինգ: Իսկ եթե ուելսցին տիրում էր միայն հայդայի կեսին, ապա այդպիսի հողային ռեժիմի պայմաններում նրա վերգելդը հավասար էր 80 շիլլինգ: Այդ ընդհանուր կանոնից օրենքը նախատեսում էր մեկ բացառություն, այսինքն՝ եթե ուելսցին ընդհանրապես հող չուներ, բայց անձնապես ազատ էր, ապա փոխհատուցումը կազմում էր 70 շիլլինգ¹⁷: Իսկ Ինեի օրենքների 32-րդ հոդվածը պայ-

¹⁵ Թրինսը (trim) Հյուսիսային Անգլիայի. «Դանիական իրավունքի մարզի» դանիական փողային միավորն էր: Մեկ թրինսը Հյուսիսային Անգլիայում հավասար էր մեկ ամբողջ 80 հարյուրերորդական ֆունտ ստեռլինգի:

¹⁶ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 628-629.

¹⁷ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; *Хрестоматия по истории средних веков*. Т. 1, М., 1961, стр. 629.

մանականորեն պատվիրագրում էր, որ եթե ուիրը՝ Բրիտանիայի տեղական բնակչության ներկայացուցիչը՝ անգլոսաքսերի հպատակը, տիրապետում էր 1 հայդա հողամասի, ապա նրա վերգելը կազմում է 120 շիլլինգ, իսկ կես հայդա հողամասի իրավական ռեժիմի պայմաններում նրա վերգելը հավասար էր 80 շիլլինգի: Եթե ուիրը հողամաս չուներ, ապա նրա վերգելի փողային գումարի թվաչափը 60 շիլլինգ էր¹⁸:

Հյուսիսային մարդկանց օրենքների իրավական տեսության համաձայն 9-12-րդ հողվածները նվիրված են կեռլի, նրա որդու և թոռի համար սահմանված վերգելների գումարային (փողային) թվաչափերին: Այդ օրենքների 9-րդ հոդվածը վկայակոչում էր, որ եթե կեռլը զբաղեցնում էր որոշակի բարձր դիրք և թագավորությանը զինվորական ծառայություն մատուցելու համար անհրաժեշտաբար տիրապետում էր հինգ հայդա հողային սեփականության, և նրան սպանում էին, ապա նրա վերգելի հատուցումը կազմում էր 2 հազար թրինս, այսինքն՝ այնքան, որքան տեղի վերգելի թրինսային գումարի թվաչափն էր, որն արդեն հիշատակված է վերևում: Եթե կեռլն ավելի բարձր դիրք էր զբաղում, ապա նա պարտավոր էր ձեռք բերել և ունենալ մետաղե սաղավարտ (կորդակի), օղակազրահ (վերտազրահ) և շրջանակաձև ոսկյա վահան, սակայն, եթե նա չէր տիրապետում հինգ հայդա հողային սեփականության, ապա նա, համեմայն դեպս, մնում էր կեռլի իրավական վիճակում: Իսկ վերջինս արդեն հանդես էր գալիս իբրև կեռլ, զգեստավորվում և դառնում էր գուգազ (combatant), ձեռք էր բերում գուգազի անճանական արտոնություններ: Եվ եթե կեռլի որդին ու թոռն այնքան բարձր հասարակական ու պետական բարձր դիրք (բարձրագույն պաշտոն - ընդգծումը մերն է - Է.Ե.) էին զբաղվում ու տիրապետում էին մեծ թվաքանակի հասնող հողային սեփականության, ապա այդպիսի հանգամանքներում ու պայմաններում նրանց հետագա սերունդները պատկանելու էին գուգազների տոհմին՝ 2 հազար թրինս վերգելի թվաչափով: Իսկ եթե նրանք բարձր դիրք էին զբաղում, սակայն չունեին այդքան հողային սեփականություն, ապա նրանց հատուցվում էր կեռլի վերգելի թվաչափով¹⁹, այսինքն՝ հատուցվում էր այնքան վերգել, որքան հատուցում էին կեռլի սպանության համար:

Այսպիսով, Հյուսիսային մարդկանց օրենքները թագավորի սպանության դեպքում սահմանում էր ոչ միայն վերգելի հատուցում, այլև փոխհատուցում: Իսկ թագավորության հոգևոր և աշխարհիկ պաշտոնյաների, այդ թվում՝ արքեպիսկոպոսի, եռլի, եպիսկոպոսի, էլդորմենի, նորվեգիական ազատի (holdes), փոխարքայի, հոգևորական քահանայի, տեղի և կեռլի վերգելիներին համապատասխանաբար սահմանվում էր հատուցում: Ընդ որում՝ ուելսցիների, հասարակական կամ պետական բարձր դիրք զբաղած կեռլի և վերջինիս որդու և թոռի համար սահմանված վերգելի հատուցման թվաչափը պայմանավորված էր հայդաների հողային սեփականության տիրապետման թվաքանակից, այսինքն՝ հողատիրության սեփականության ոչ պակաս հինգ հայդաների իրավական ռեժիմի չափանիշներից: Սակայն հոգևոր և աշխարհիկ պաշտոնյաների վերգելի թվաչափը մեկընդմիջտ սահմանված էր ստույգ, իսկ աշխարհիկ ստորին խավերի վերգելիների չափը բխում էր հողային սեփականության բարձր թվաքանակից:

Անգլոսաքսոնական բնագիր իրավական բանաբաղությունների շարքին է պատկանում «Օրենքի և աշխարհիկ տարբերությունների մասին (About laws and secular (wordily) distinctions) քաղվածքագիրը: Իրավական ձևի և բովանդակության տեսակետից՝ այդ օրենք բանաբաղություն-քաղվածքագիրն առանձնապես վերաբերում էր կեռլի, տեղի և վաճառականի իրավունքների ու պարտականությունների անշեղ ու պատշաճ կատարմանը: Նշյալ օրենքը, մեր կարծիքով, Հյուսիսային մարդկանց օրենքների տրամաբանական և իրավական շարունակությունն էր: Այս իմաստասիրությամբ՝ այդ բնագիր իրավական քաղվածքագրի 2-րդ հոդվածն ուղղակի և որոշակի հիշատակում է, որ եթե կեռլն այնպիսի բարձր դիրքի էր հասնում, որ նա սեփականատիրության իրավունքով տիրապետում էր հինգ հայդա հողատարածության և նրա վրա կառուցված ե-

¹⁸ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 603.

¹⁹ Attenborough. *The Laws of Earliest English Kings*, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. *Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta*. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 629.

կեղեցին, խոհանոցը, զանգակատունը գտնվում էր բուրգի (քաղաքի) դարպասի մոտ, ապա այդպիսի իրավական հանգամանքներում և պայմաններում կեռնված օժտված էր քաղաք մուտք գործող վաճառականներից մաքսատուրք գանձելու իրավունքով: Բացի այդ, նա իրավունք ուներ թագավորական դահլիճում կատարելու հատուկ ծառայություն: Եվ այդպիսի իրավական հանգամանքների դեպքում նույն հողվածի եզրափակիչ տողում հիշատակվում է, որ նա (կեռն) այսուհետև պարտավոր է օգտվել տեղի համար սահմանված ու հաստատված իրավունքներից: Եթե տեղի իրավունքով օժտված կեռնը զբաղեցնում էր այդպիսի բարձր դիրք, ծառայում էր թագավորին, մեկնում էր նրա տնտեսություն, իր իշխանության ներքո տեղն (the genes) ուներ ավատառու, թագավորությանը զինվորական ծառայություն կատարելու համար շնորհվում էր հինգ հայրա հողային սեփականություն, իր հլաֆորդի (կալվածատիրոջ) հանձնարարությամբ եռակի անգամ այցելել էր թագավորին, ապա համանման իրավական ուժով բարձր դիրք զբաղված տեղը կարող էր հետայսու դատարան ներկայացնել հլաֆորդի զանգատները, եթե այդ էին պահանջում վերջինիս նյութական և՛ իրավական շահերը: Բացի այդ, այդպիսի տեղը կարող էր և իրավունք ուներ դատարան ներկայացնել թագավորի շահերի պաշտպանությունը ևս (հողվ. 3-րդ): Այդ օրենքի 6-րդ հոդվածի իրավական տեսության համաձայն, եթե վաճառականը երեք անգամ անընդմեջ իր սեփական միջոցներով ուղևորություն էր կատարել մեծ ծովում, ապա այդ հողվածի երկրորդ մասը հստակ ու պատշաճ սահմանում էր, որ նա հետագայում պարտավոր էր օգտվել տեղի համար նախատեսված իրավունքներից²⁰:

Անգլոսաքսոնական իրավունքի աղբյուրներում՝ մասնավորապես Ալֆրեդ Մեծի օրենքների (դատաստանագրքի) 34-րդ հոդվածում, են միայն հիշատակվում վաճառականների իրավունքները և պարտավորությունները: Այդ հողվածի իրավական տեսության համաձայն վաճառականներն իրավունք ունեին իրենց սեփական փոխադրամիջոցներով (նավերով) ուղևորներ տեղափոխել: Սակայն իրենց վերապահված այդ իրավունքի համապատասխան՝ նրանք միաժամանակ պարտավոր էին ժողովրդական ժողովին և թագավորության գործերի կառավարիչին (business manager) ներկայացնել այլ երկրներ մեկնող մարդկանց թվաքանակը: Ընդ որում, վաճառականներն իրավունք ունեին տեղափոխելու այնքան այցելու, որքան մարդ հետագայում կարող էին հայտնել ժողովրդական ժողովին: Իսկ այս պարագայում՝ ժողովրդական ժողովը դիտվում էր իբրև արդարադատության մարմին, իբրև դատարան: Եվ եթե վաճառականներն ուղևորության համար անհրաժեշտ էին համարում ավելի շատ մարդ տեղափոխել, ապա նրանք ամեն անգամ, ըստ պատշաճության, պարտավոր էին այդ մասին անմիջականորեն տեղեկացնել թագավորական գործերի կառավարիչին, իսկ վերջինս ծանուցում և զեկուցում էր ժողովրդական ժողովին²¹: Սակայն այդ օրենքում չեն հիշատակվում ուղևորներ տեղափոխող վաճառականների իրավական պատասխանատվության հիմքերը: Մինչդեռ պետք է ենթադրել, որ ժողովրդական ժողովը հավանություն էր տալիս թագավորության կառավարիչի հաշվետվությանը կամ այն մերժում էր: Վերջինիս դեպքում, իբրև դատարան, ժողովրդական ժողովն իրավախախտումների վերաբերյալ գործերը քննում էր ըստ էության և նրա որոշումը վերջնական էր ու զանգատարկման ենթակա չէր:

Այսպիսով, հողային սեփականության հարստացման, թագավորության ապարատում իր պարտականությունները պատշաճ ու բարեխիղճ կատարելու և հլաֆորդին հավատարմորեն ծառայելու համար կեռնը ձեռք էր բերում տեղի իրավունք, մի իրավունք, որով դատարան էր ներկայացնում ոչ միայն իր կալվածատիրոջ զանգատները, այլ նույնիսկ դատարանում պաշտպանում էր թագավորի համար պահանջվող օրինական շահերը: Իսկ օրինավոր վաճառականներին իրենց պարտականությունները գործնականում իրականացնելու համար շնորհվում էր տեղի իրավունք: Իրենց անդրժովյան

²⁰ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 629-630.*

²¹ *Attenborough. The Laws of Earliest English Kings, London, 1922; Richardson H.G. and Sayles G.O. Law and Legislation from Ethelbert to Magna Carta. Edinburgh, 1966; Хрестоматия по истории средних веков. Т. 1, М., 1961, стр. 613.*

առևտրական գործառնությունների և այլ երկրներ ուղևորներ տեղափոխելու համար վաճառականները հաշվետու և պատասխանատու էին ժողովրդական ժողովի, որպես բարձրագույն դատական ատյանի առջև:

АНГЛОСАКСОНСКИЕ ОРИГИНАЛЬНЫЕ ПРАВОВЫЕ КОМПИЛЯЦИИ КАК ИСТОЧНИК ПРАВА В X-XI ВЕКОВ.

___ *Резюме* ___

___ *Э. Есаян* ___

Оригинальные правовые компиляции и отрывки о вергельдах, по сути, имели классовое содержание и характер. Причем, вергельд был государственной ценой, установленной государством. Он особенно устанавливался для строго запрещенных правонарушений определенной исторической эры. Предварительная уплата, компенсация и возмещение были по настоящему не только уголовно-правовым, но и строжайшей социальной карой во всех англосаксонских королевствах. По всей видимости, и, по нашему мнению, согласно уголовно-правовой теории и англосаксонской уголовно-правовой доктрине вергельд был материально-правовой формой уголовно-правового наказания за вину преступника.

Для обеспечения земельной собственности, для адекватного и добросовестного осуществления своих обязанностей в королевском аппарате и для верной службы помещику, кэрл приобретал право тэна, право, с помощью которого он представлял в суд не только жалобы помещика, но и защищал законные права короля в суде. А для практического осуществления своих обязанностей порядочные купцы приобретали право тэна. За свою заморскую деятельность и перевозку пассажиров в другие страны купцы были подотчетны и ответственны перед национальной Ассамблей как перед высшей судебной инстанцией.